

The article deals with the theoretical aspects of self-organization of learning and cognitive activity of students. Self-organization is linked to other concepts of "I"-Concept: self-actualization, self-analysis, self-education, self-control, self-regulation, self-assessment, self-knowledge and others.

We note that student's learning and cognitive activity is based on positive motivation, personal qualities of the student as a subject of study, and is aimed at teaching the student as a person who possesses the ability of self-organizing their own activities.

Based on the analysis we can conclude "self-organization of learning and cognitive activity of students" is conscious activity of students associated with the ability to organize themselves in the learning process, which manifests itself in focus, activity, conscious motivation, planning its activities, independence, speed decision making and responsibility for them, critical assessment of the results of their actions, a sense of duty. In the process of self-organization skills and personal qualities that ensure the effectiveness of teaching and learning of students are formed.

Self-organization of learning and cognitive activity of students contributes to the improvement of the learning process and organizes educational activities of students. The effectiveness of educational activity depends on student's own efforts and attitudes.

Prospects for further research are to establish and characterize components of self-organization of learning and cognitive activity of students; to study the technology of ensuring the effectiveness of self-organization of learning and cognitive activity of students in higher education.

Key words: *student, self-organization. learning and cognitive activity, "I"-Concept, self-actualization, self-analysis, self-education, self-control, self-regulation.*

УДК 37.013.(477.52)

О. В. Гулей, А. М. Никифоров
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХУДОЖНЬО ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ

Головні зусилля автора статті спрямовані на обробку й аналіз наукових досліджень проблем: виявлення творчо обдарованих дітей, визначення специфічних особливостей роботи з художньо обдарованими учнями, обумовлення необхідності створення відповідних нестандартних умов навчання художньо обдарованих школярів. Крім цього, автор акцентує увагу на винятковій ролі вчителя образотворчого мистецтва у виявленні обдарованості дитини та спрямування його здібностей до творчої самореалізації не тільки в системі художньої освіти, а й протягом усього творчого життя.

Ключові слова: *обдарованість, образотворче мистецтво, художня школа, творча самореалізація, мистецька освіта, креативність.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мистецької освіти актуальним є питання вдосконалення системи художніх навчальних закладів і створення в них таких умов, які б забезпечили бажання обдарованих учнів відвідувати їх з радістю і надією, оскільки розвиток і виховання обдарованих дітей вирішує проблему формування творчого потенціалу суспільства. А виховати з обдарованої дитини особистість, адаптовану до складностей сучасного життя, здатної до самореалізації свого творчого потенціалу, досить

важко. Щодо виявлення та розвитку художніх здібностей учнів, вважаємо необхідним звернути увагу на значення загальноосвітніх шкіл, які є першою ланкою виявлення художньо обдарованих дітей. І подальша мистецька доля учня значною мірою залежить від учителів загальноосвітніх шкіл, оскільки відбір у дитячу художню школу відбувається після закінчення четвертого класу загальноосвітньої школи (з десяти років). Тут важливу роль відіграє особистість учителя образотворчого мистецтва загальноосвітньої школи, здатного визначити обдаровану дитину й підказати, як далі розвивати свій дар.

Аналіз актуальних досліджень вказує на посилення інтересу суспільства до проблем творчо обдарованих учнів. За останні десятиліття в психолого-педагогічних дослідженнях спостерігається посилення уваги до проблем виявлення, навчання й виховання обдарованих учнів взагалі та художньо-обдарованих школярів зокрема. В Україні прийнято низку законів і програм, які спрямовані на створення загальнодержавної мережі навчальних закладів для обдарованої молоді. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 року № 635-р. створено Інститут обдарованої дитини (ІОД), головною метою діяльності якого є необхідність поліпшення науково-методичного й організаційного забезпечення функціонування системи виявлення, розвитку й підтримки дітей і молоді, що виявляють різні види обдарованості. Нині опублікована низка матеріалів, присвячених навчально-виховній роботі з художньо обдарованими школярами. Це, передусім, публікація Т. Бондарук «Обдарованість – дар чи натхненна праця над собою», наукові розвідки професора А. Бокотей та С. Мартинюк, висвітлені в статті «Ступенева форма навчання в системі художньої освіти України», О. Бочарової «Відповідальність учителя за обдарованих учнів», Ж. Кара «Художественная одаренность и пути ее развития», С. Сидорової «Выявление художественно одаренных детей как цель их предпрофессиональной подготовки в области искусств», Н. Шумакової «Значение общения в творческом развитии ребенка», О. Кульчицької «Обдарованість: природа і суть», Н. Карпенко «Дитяча обдарованість як соціально-психологічна проблема», М. Розенової «Обдаровані діти: психологічні проблеми розвитку, навчання, виховання», Є. Ландау «Одаренность требует мужества: психологическое сопровождение одаренного ребенка», Є. Ільїної «Психология творчества, креативности, одарённости». Наукові погляди з цього приводу потребують вивчення й узагальнення.

Метою нашого дослідження виступає аналіз провідних психолого-педагогічних поглядів сучасних учених на проблему обдарованості учнів, щоб виявити специфічні особливості навчально-виховної роботи з художньо обдарованими учнями в контексті самореалізації їхнього творчого потенціалу.

У дослідженні використано такі **методи дослідження**: емпіричні (робочі – вивчення відповідної літератури, документів і результатів

діяльності обдарованих учнів, комплексні – вивчення й узагальнення педагогічного досвіду); теоретичні (нагромадження фактів та узагальнення й осмислення зібраного фактологічного матеріалу).

Виклад основного матеріалу. Науковець С. Сидорова в публікації «Выявление художественно одаренных детей как цель их предпрофессиональной подготовки в области искусств» веде пошук методик, які, на її думку, є найбільш результативними для виявлення художньої обдарованості. Для чого, спираючись на історичні концепції вчених-попередників, проводить науковий аналіз творчого мислення як особливого виду обдарованості, і в результаті пошуків виділяє такі складові художньої обдарованості дитини:

- наявність «позиції автора» (спрямованість на виконання твору, у якому внутрішній зміст знаходить своє «зовнішнє» вираження);

- художня уява – здатність «виткати» чуттєвий образ, що з максимальною виразністю розкриває внутрішній зміст художнього твору. Творче мислення, за визначенням С. Сидорової – це тип мислення, що відображає особливості художнього сприйняття світу [8]. Автор розглядає також структуру художньої обдарованості, спираючись на естетичне ставлення до світу, як яскраво виражену, стійку схильність дитини до занять мистецтвом, почуття задоволення, отримане ним від самих занять.

Дослідники художньої обдарованості учнів великого значення надають ролі батьків, сімейному вихованню. Батьки-художники без сторонньої допомоги визначають ступінь обдарованості своєї дитини. А якщо батьки не мають відношення до мистецтва, тоді вся відповідальність за роботу з обдарованою дитиною покладена на вчителя та керівника гуртка, студії (як правило, це той самий учитель малювання) [3, 17–25]. На допомогу виявлення таких дітей науковцями розроблені програми, складені книги, надруковані статті, що на сьогоднішній день є доступними для всіх (і батьків, і небайдужих вчителів) завдяки мережі інтернет в усіх куточках України. Розглянемо одну з таких робіт – «Обдаровані діти: психологічні проблеми розвитку, навчання й виховання». Автор, В. Розенова, на основі опрацювання попереднього досвіду провідних учених виокремила особливості обдарованих дітей, зокрема, вона пише, що обдаровані діти надзвичайно критичні до себе й часом мають низьку самооцінку [7]. Програма навчання, запевняє нас В. Розенова, повинна включати різноманітний матеріал; обдарована дитина повинна мати можливість спілкування з такими самими розвиненими дітьми; керувати навчанням повинна людина з відповідною спеціальною фаховою підготовкою. Цілком погоджуючись з авторкою, зауважимо, що такі умови можливо створити тільки в спеціальних художніх навчальних закладах. У цій самій роботі авторка сформулювала основні риси педагога-художника, який працює з обдарованими дітьми: крім професійної майстерності він

повинен мати високий рівень інтелектуального розвитку, здатність переносити матеріальні витрати, мати вміння підтримати, захистити, надати допомогу; володіти організаторськими здібностями, стимулювати творчість дитини, бути комунікативним тощо [7]. Цілком поділяємо слушну думку цього автора про те, що важливу роль в освіті обдарованої дитини відіграє родина. Навіть, коли вчитель впевнений в обдарованості учня, не завжди легко запевнити в цьому батьків. Бувають випадки, коли важко переконати батьків у необхідності подальшого художнього розвитку дитини: по-перше необхідно «відірвати» дитину з уже звичного оточення; по-друге, не всі батьки вбачають необхідність у художній освіті – важкі часи, відсутність попиту на картини, згасання інтересу суспільства до мистецтва, виживання митців лише на ентузіазмі. Така перспектива лякає батьків і вони всіляко намагаються «зарити талант у землю», щоб дитина опанувала, на їх розсуд, більш практичну професію.

Навіть, якщо батьки погоджуються й підтримують бажання дитини навчатися «художествам», не кожен учень витримує психологічне навантаження навчання; необхідність самоорганізації, наполегливе академічне штудіювання, високі вимоги, стрес переглядів тощо. Відбувається відбір самих стійких, деякі учні не витримують психологічного навантаження й повертаються до звичної обстановки. Для запобігання такої ситуації психологи розробляють відповідні програми, проводять тестування з обдарованими учнями, щоб, уникаючи стресових ситуацій, посилити рівень фахової підготовки учнів. Так, психолог Ж. Кара в дослідженні «Художественная одаренность и пути ее развития» дійшов висновків, що «повисить уровень изобразительных способностей школьников в процес се изучения изобразительных техник можно, если использовать: разнообразные изобразительные техники и материалы; задания разного уровня сложности; педагогические и психологические технологии, направленные на развитие изобразительных способностей, образного мышления, творческого воображения, изобразительных навыков...» У цій самій роботі автор розглядає «соціалізацію» учня та вміння спілкуватися: «Личность ребенка с приобретенными навыками культуры общения и художественного творчества становится более глубокой и значимой для общества. Учащиеся приобретают необходимый навык культуры общения как жизненно важного инструмента...» [5, 133–135]. Ще одна важлива проблема художньо обдарованих учнів, на наш погляд, це розвиток нестереотипного мислення, що не завжди узгоджується з логічним, у стандартному розумінні, з позиції сучасної художньої освіти. Як наслідок, іноді відбувається дистанція, розрив між досягненнями в мистецьких дисциплінах і нехтування загальноосвітніми предметами, у яких учень іноді «відстає» від однолітків. На нашу думку, це пояснюється величезним внеском емоційних, інтелектуальних сил у творчу

роботу, що виснажує психологічно і, навіть, фізично, обдаровану дитину й на іншу роботу в учня просто не вистачає сили. Нестійка психіка підлітка підсвідомо відчуває дисбаланс, почуває себе некомфортно у звичайній системі освіти, і це накладає відбиток на формування характеру. У цьому віці в підлітків саме відбувається становлення характеру, а в підлітка-художника, з'являється роздратованість, агресивність тощо. Звичайно, це впливає на формування особистості художника. Можливо, саме в таких дітей найбільш гостро проявляється відчуття віянь часу, змін настроїв у суспільстві, якщо вони витримують на своєму шляху всі іспити і не зламуються морально. Для цих дітей дар обдарованості і є іспитом. І саме ці діти, на нашу думку, переважно є невдоволеними собою, і саме ця творча невдоволеність штовхає їх до постійних пошуків нових мистецьких методів, нових відкриттів у творчому процесі. Навіть після закінчення освіти обдаровані художники, як правило, не вміють пристосовуватися до вимог суспільства і змушені підкорятись і служити своєму дарові. Процес творчості не віддільний від самої сутності обдарованого митця, він працює не заради звань, збагачення, винагороди, найвищою винагородою для нього є відкриття в мистецьких пошуках. А це знову іспит. І так все життя обдарованого митця. Механізм творчості повинен працювати весь час. Не просто бути в робочому стані, а саме працювати. Тому підтримуємо й поділяємо думку Н. Розенової про те, що тільки від педагога, від кожного конкретного педагога залежить, у якому режимі він (мається на увазі обдарований учень) працюватиме: на самореалізацію, на споживання, чи на самозбереження. Від цього залежить, чим і заради чого житиме людина, яка її мета та в чому сенс її життя [7].

Цікавою та змістовною, на наш погляд, щодо вирішення проблеми обдарованості, зокрема стосовно спілкування обдарованих дітей, є стаття Н. Шумакова «Значение общения в творческом развитии ребенка», у якій автор аналізує роботи філософів різних часів з даної теми, а саме Л. Виготського, який досліджував значення спілкування дитини з дитиною та дитини з дорослими; окреслює роль спілкування в психічному розвитку творчої дитини. Як провідну думку приводить вислів Я. Коменського – «Нехай ніхто ніколи не сумнівається в тому, що дитина може більше, ніж хто-небудь, розвинути розум іншої дитини» [6, 2–5]. Є. Ільїн у дослідженні «Психология творчества, креативности, одарённости» дійшов висновку, що у творчо обдарованих індивідів наявна специфічна мотивація досягнення, оскільки творчий акт є спонтанним, некерованим у своїй основі явищем [4]. Автор слушно зауважує, що тільки враховуючи особистісні особливості креативів підліткового віку, можливо керувати процесом адаптації учнів до вимог соціокультурного середовища.

Однозначної думки щодо визначення терміну «обдарованість» не існує,

зазначає науковець Т. Бондарук, тому це поняття по-різному сприймається й іноді плутається з такими якостями особистості, як здібності, задатки, талант. Загалом, обдарованість трактується як індивідуальна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності, зокрема, у художній. Н. Бондарук у статті «Обдарованість – дар чи натхненна праця над собою» порушує важливе питання «механізму» самої системи виявлення обдарованих учнів, якої, запевняє нас автор, поки що не існує. В основному мова ведеться про обдарованих дітей, які вже себе якимсь чином проявили [1, 43–55]. Так, дійсно, тільки завдяки педагогічним колективам та ентузіазму окремих учителів образотворчого мистецтва, які намагаються самостійно створювати атмосферу, у якій дитина може відкрити свої здібності, стає можливим виявити творчо обдарованих дітей. Кожен педагог, у свою чергу, сам повинен прийняти рішення, яке позитивно вплине на розвиток обдарованої дитини, наголошує науковець. У цій самій роботі Т. Бондарук визначає важливу характеристику обдарованості – креативність (здатність до творчості). На його думку, основою обдарованості є закладений від народження творчий потенціал, який розвивається впродовж усього життя людини, він не залежить безпосередньо від рівня розумових здібностей, оскільки діти з високим рівнем інтелектуального розвитку іноді володіють незначним творчим потенціалом. Не можна не погодитися з автором з приводу особливостей розвитку обдарованих дітей, а саме: обдаровані діти часто є оригінальними в поведінці та спілкуванні (як із дорослими, так і з однолітками); обдарованість може плідно розвиватися за сприятливих умов (турбота батьків, спеціальні програми й засоби навчання, гуманне ставлення до дитини тощо); розвитку творчого потенціалу обдарованої дитини сприяють допомога дорослих, багате культурне середовище, послідовна й цілеспрямована індивідуальна програма виховання й навчання тощо. Навчання майбутніх художників має свої особливості: творчість та обдарованість уже закладені в самій професії, тому байдужих тут бути не може. Якщо ж такі трапляються, то дуже швидко починають проявляти інтерес до навчання, яке відбувається в досить цікавих формах: учні беруть участь у конкурсах та виставках, які проводяться на всіх рівнях: у стінах художньої школи, міста, у тому числі Всеукраїнських та Міжнародних, що є стимулом до навчання майбутніх художників. Ми вважаємо, що виставкова діяльність є потужним поштовхом до розвитку особистості майбутнього художника. У зв'язку з цим слід наголосити, що відбір робіт на творчу виставку, вислови глядачів, що не завжди збігаються з думкою автора, іноді в некоректній прямолінійній формі, – теж є певним іспитом, загартуванням для майбутнього митця.

Т. Бондарук описує підхід педагога Т. Богуш, «палкої прихильниці гуманної педагогіки», яка вважає, що творча реалізація необхідна будь-якій людині. «Творчий процес, – запевняє нас Т. Богуш, – як і все у світі й

космосі має своє віддзеркалення в трьох світах: фізичному, психічному та духовному. І здібність до творчості – це ступінь відкритості Вищому Духовному світу, світу Вищих ідеалів. На фізичному плані, у фізичній матерії творчість виявляється через механізм поєднання роботи правої та лівої півкуль мозку, образного й логічного типів мислення. І якщо застосувати ці знання в розробці й підборі вправ і методів навчання та свідомо підійти до питання творчості, то відкривання каналів проходження творчої енергії відбувається миттєво. А індивідуальний і диференційований підходи дадуть змогу швидкого росту й розвитку творчих здібностей учнів» [1, 53]. Ми вважаємо, що такий незвичний підхід до навчання обдарованих учнів упроваджується для порушення звичних штампів педагогічних підходів, які не спрацьовують у системі художніх навчальних закладів, оскільки обдарованість не здатна розвиватися в умовах стереотипного мислення. За влучним висловом Т. Бондарук, «обдарована дитина не повинна підлаштовуватися під зміст освіти, ламаючи і перекроюючи себе...» [1, 55].

В. Розенова у своїй розвідці «Обдаровані діти: психологічні проблеми розвитку навчання й виховання» вказує на основні проблеми обдарованих дітей: ворожість до школи; відкидання стандартних вимог; занурення у філософські проблеми: питання життя і смерті, релігійних вірувань тощо [7]. Дослідниця виділяє причини вразливості обдарованих дітей: відчуття незадоволеності, дуже критичні до себе та своїх досягнень, низька самооцінка; нереалістичні цілі, часто ставлять завищені цілі, а не досягаючи їх, засмучуються та переживають, мають надчутливість тощо [7].

Самою проблематичною в системі художньої освіти є розробка критеріїв оцінювання, на наш погляд, – це найбільш вразлива ланка випробування обдарованості, оскільки відбувається воно на рівні суб'єктивних, хоча й професійних вражень. Загалом, слід сказати, що період навчання і становлення художника не може мати чітко визначених граней і не обмежується тільки навчальним процесом у художніх закладах різних рівнів, пошуки художніх методів і прийомів митець проводить все своє творче життя, саме тому все життя для нього – постійний іспит самореалізації.

Висновки. Відтак, можемо зробити висновок, що обдарованість – основна особливість творчої особистості як для учня-художника, студента-художника, так і для заслуженого діяча мистецтв-художника що надає можливість самореалізації творчого потенціалу митця.

У результаті проведеного дослідження авторами виявлено низку специфічних особливостей роботи з художньо обдарованими школярами в контексті створення умов для самореалізації їхніх творчих здібностей, а саме: обдарованість може плідно розвиватися лише за сприятливих умов (турбота батьків, допомога дорослих, гуманне ставлення до дитини тощо); розвитку творчого потенціалу обдарованої дитини сприяє багате культурне середовище; виставкова діяльність; обдарованість не здатна розвиватися в

умовах стереотипного мислення (необхідно створити спеціальні програми й засоби навчання, розробити послідовні й цілеспрямовані індивідуальні завдання); обдарована дитина не повинна підлаштовуватися під зміст освіти, ламаючи й переक्रоюючи себе; керувати навчанням повинна людина з відповідною спеціальною фаховою підготовкою. Крім цього, результатом дослідження є визначення основних рис педагога, який працює з обдарованими дітьми: крім професійної майстерності він повинен мати високий рівень інтелектуального розвитку, здатність переносити матеріальні витрати, мати вміння підтримати, захистити, надати допомогу; володіти організаторськими здібностями, стимулювати творчість дитини, бути комунікативним.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми, тому **перспективними напрямками подальших наукових розвідок** вважаємо докладне вивчення доробку педагогів мистецької освіти для пошуку шляхів удосконалення навчально-виховної роботи з художньо обдарованими школярами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боднарук Т. Обдарованість – дар чинатхненнапраця над собою / Т. Боднарук // Директор школи. Україна : науково-методичний журнал. – 2011. – № 10. – С. 43–55.
2. Бокотей А. Ступенева форма навчання в системі художньої освіти України / А. Бокотей, С. Мартинюк // Мистецтвознавство України. – 2008. – Вип. 9. – С. 210–216.
3. Бочарова О. Відповідальність учителя за обдарованих учнів / О. Бочарова // Директор школи. Україна : науково-методичний журнал. – 2011. – № 11/12. – С. 17–25.
4. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одарённости / Е. П. Ильин. – Спб. : Питер, 2011. – 147 с.
5. Кара Ж. Ю. Художественная одаренность и пути ее развития / Ж. Ю. Кара // Одаренный ребенок. – 2011. – № 6. – С. 133–135.
6. Шумакова Н. Б. Значение общения в творческом развитии ребенка / Н. Б. Шумакова // Обдарована дитина. – 2012. – № 2. – С. 2–5.
7. Розенова М. Обдаровані діти: психологічні проблеми розвитку, навчання й виховання [Електронний ресурс] / М. Розенова // Освіта. ua. – Режим доступу : <http://osvita.ua/school/psychology/1706>.
8. Сидорова С. Н. Выявление художественно одаренных детей как цель их предпрофессиональной подготовки в области искусств [Електронний ресурс] / С. Н. Сидорова // Современные научные исследования и инновации. – 2013. – № 8. – Режим доступу : <http://web.snauka.ru/issues/2013/08/25956>.

РЕЗЮМЕ

Гулей О. В., Никифоров М. В. Особенности самореализации творческого потенциала художественно одаренных школьников.

Главные усилия авторов статьи направлены на обработку и анализ научных исследований проблем: выявление творчески одаренных детей, определение специфических особенностей работы с художественно одаренными учащимися, освещение необходимости создания соответствующих нестандартных условий обучения одаренных школьников. Кроме этого автор акцентирует внимание на исключительной роли учителя изобразительного искусства в выявлении одаренности

ребенка и направления его способностей к творческой самореализации не только в системе художественного образования, но и в течение всей творческой жизни.

Ключевые слова: одаренность, изобразительное искусство, художественная школа, творческая самореализация, художественное образование, креативность.

SUMMARY

Guley O., Nikiforov M. Features of artistically gifted students' creative potential self-realization.

The author's main efforts are focused on processing and analysis of research problems: identification of creatively gifted children, identification of the specific characteristics of gifted students of art, stipulating the need to create appropriate learning conditions for innovative activity of artistically gifted students. In addition, the author emphasizes the exceptional role of the fine arts teacher in identifying a gifted child and focusing his/her abilities for creative self-realization not only in art education system but also for the entire creative life.

The purpose of research is the analysis of the major psychological and pedagogical views of modern scholars on the issue of gifted students to identify the specific features of educational work with artistically gifted students in the context of self-realization of their creative potential.

The study used the following methods: empirical (work – the study of the relevant literature, documents and performance of gifted students, comprehensive – study and compilation of teaching experience); theoretical (accumulation of facts and interpretation and synthesis of collected factual material).

Therefore, we can summarize briefly that talent is the main feature of creative personality as an artist for the student, the student artist and for the Honored Artist of artist that allows self-creativity of the artist.

The study reveals a number of specific features to work with artistically gifted students in the context of creating the conditions for self-realization of their creative abilities, such as: an artistically gifted child should not adjust the content of education, breaking and changing him/herself; a teacher should provide the child with appropriate special professional training, have a high level of intellectual development, the ability to transfer material costs, have the ability to support, protect, assist; possess organizational skills, stimulate creativity of a child, be communicative.

The study does not cover all the aspects of the outlined problems, so promising directions of further research consider detailed study of works of art education teachers to find the ways to improve the educational work of artistically gifted students.

Key words: talent, visual arts, art school, creative self-realization, artistic education, creativity.

УДК 374 (4-6ЄС)

В. С. Заярна

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

СФЕРА НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР

У статті розглянуто сучасні освітні тенденції Європейського Союзу в аспекті новітніх стратегій розвитку європейського суспільства. Зроблено акцент на інтеграції формальної, неформальної та інформальної освіти в загальному розумінні неперервності освіти впродовж життя. Відображено варіативність у трактуванні поняття «неформальна освіта» та охарактеризовано як самостійну соціально-